Viquipèdia

Tunebo

El **tunebo** és com es coneix popularment l'**uw cuwa**[2] o **u'w ajca**,[3] la llengua de la comunitat U'wa, que habita la regió de la Sierra Nevada del Cocuy a la zona oriental de Colòmbia i el sud-oest de Veneçuela. L'uwa és una llengua ameríndia de la família lingüística txibtxa, grup de llengües magdalèniques. El nombre de parlants és de 6.264 (2010)[1]

Tunebo	
Uw cuwa, U'wajka	
Tipus	llengua i llengua definitivament amenaçada
Parlants	
6.264 (2010)[1] principalment a Boyacá, Arauca, Norte de Santander, Apure, Santander	
Rànquing	-
Parlat a	Colòmbia, Veneçuela
Classificació lingüística	
Llengües lenmitxí (potser macrotxibtxa)	
llengües txibtxa llengües magdalèniques Magdalènic meridional Tunebo	
Característiques	
Nivell de vulnerabilitat	3 en perill
Codis	
ISO 639-2	tuf
Glottolog	tune1260 (http://glottolog.org/resource/languoid/id/tune1260)
UNESCO	316 (http://www.unesco.org/languages-atlas/en/atlasmap/language-id-316.html)
Endangeredlanguages.com	3527 (http://www.endangeredlanguages.com/lang/3527)

Contingut

Aspectes històrics, socials i culturals

Cassani en 1794 ja considerava al tunebo com un dialecte del muisca. L'existència de la família lingüística txibtxa va ser establerta per Max Uhle en la seva ponència *Verwandtschaften und Wanderungen der Tschibtscha*, presentada al setè Congrés Internacional d'Americanistes (1888) demostrant la relació de parentiu entre el muisca, les Llengües arhuaques (cágaba, guamaca, bintucua), les llengües talamanquenyes (bribri, cabécar, teribe i boruca) i les llengües guaimís (move, murire, muoy).[4] Té una similitud lèxica amb el muisca del 44% i amb el damana en aproximadament un 35% segons Adolfo Constenla.[5]

Variants

Els dialectes descrits per Fabre (2005) i *Ethnologue* són els següents:

1. Tunebo Central (Cobaría - Cubará) TUF: parlat a Boyacá i Arauca. És la varietat més estudiada i amb major nombre de parlants. [1] (https://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=tuf)
2. Tunebo Occidental (U'wa de Aguas Blancas) TNB: parlat a Santander [2] (https://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=tnb)

3. Tunebo de Angosturas TND: (Apure, Veneçuela) Probablement extint [3] (https://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=tnd)
4. Tunebo Oriental (U'wa de Chaparral) TBN: Barro Negro, Tabías i San Lope Casanare [4] (https://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=tbn)

Descripció lingüística

Classificació

Pertanyent a la família lingüística txibtxa, dins del grup magdalènic, juntament amb el muisca (*muysccubun*) i les llengües de la Sierra Nevada de Santa Marta (Kogui, Damana, Ijka i Kankuamo), és parlada en la part nord-oriental de la Serralada Oriental colombiana, en voltants limítrofs dels departaments de Boyacá, Arauca, Casanare i Santander (a Colòmbia) i al sud de l'estat d'Apure (a Veneçuela).

Fonologia

L'inventari consonàntic de l'uwa central, segons Paul i Edna Headland, és el següent: les oclusives sonores /b/, /r/ i el seu al·lòfon /ɖ/, /g/; oclusives sordes /t/ i el seu al·lòfon /ʈ /, /k/, /kʷ/,(/ʔ/ tancament glotal); les nasals /m/, /n/; les fricatives /s/, /ʂ/, /ç/, /h/; i les semivocals /j/, /w/ oral i /w̃/ (aproximant nasal). A més cinc fonemes vocàlics: a, e, i, o, u. L'accent és contrastatiu i registra dos tons, un ascendent i un altre descendent.[2]

L'inventari consonàntic ve donat per:

	Labial	Alveolar	Palatal	Velar	Labiovelar	Glotal	Retroflexa
Oclusives sordes		t		k	kʷ	ʔ	ʈ
Oclusives sonores	b			g			ɖ
Fricatives		s	ç			h	ʂ
Nasals	m	n					
Vibrant		r					
semivocal oral	w		j				
semivocal nasal	w̃						

L'inventari vocálic ve donat per:

	Posterior	Anterior
Alta	i	u
Mitjana	e	o
Baixa	a	

La pronunciació s'aplica a la varietat dialectal central.[6] Morfològicament la r es converteix en t davant r

Contrasts consonàntics

- Oclusives sonores i sordes[7]

  /t,n,s,r/: ita /'ita/: fríjol; isa /'i.sa/: nosaltres; ira /'i.ra/: aliment; anará /a.na'ra/: cabell
  /kʷ,k,ʔ/: baka /'ba.ka/: cincha; bakwa /'ba.kʷa/: chicha; baha /'ba.ʔa/: vosté

Contrasts de nasalitat

La nasalització de l'aproximant labiovelar també cobreix les vocals contigües:

> /w/ y /w̃/: wawa: ¡compri!; waw̃a: ¡digui!
> aw̃ata: /ã'w̃ãta/ llit

Escriptura

l sistema escrit de l'uwa central proper al castellà clàssic va ser desenvolupat per Edna Headland i l'ajuda de Jose Ignacio Afanador i Manuel Suárez entre 1964 i 1975. Van proposar un alfabet amb 18 lletres de l'alfabet llatí: a, b, c, e, h, i, j, m, n, o, q, r, s, t, u, w, w̃, y i el dígraf ch que és reemplaçat en alguns textos per sh. S'usen alguns diacrítics, el de la w (w̃) que marca la nasalitat de la semivocal i els accents suprasegmentals ´ (agut) per a denotar l'accent tònic de paraules oxítones i preparoxítones, o el circumflex en ambigüitat tonal en el cas de les paraules oxítones, en les quals es prefereix la duplicació vocàlica. Les lletres segueixen el mateix ordre i es pronuncien de manera similar al castellà, excepte algunes variacions. La varietat d'Angosturas s'escriu amb un alfabet desenvolupat per María Helena Márquez en 1988. L'alfabet internacional simplement substitueix la lletra c i la combinació qu- pel seu corresponent so equivalent de k, lletres que representen el mateix so consonàntic.

El fenomen d'allargament de vocals es representa per la duplicació vocàlica en l'escriptura.

AFI	Headland	Internacional(?)	native-languages[8]	Exemple	Català	Pronunciació aproximada
/a/	a	a	a	**a**sa	jo	*a* tancada.
/b/	b	b	b	**b**acua[9] /bakua **b**acuwa/bakwa	chicha	*b* bilabial
/k/	c, qu	k	k	**qu**estoc/**k**estoc, **qu**esa/**k**esa	darrera, peu	Com la *k* del català.
/g/	c	k	k	beja**c**ro / beja**k**ro	se'n va anar	Com la *g* catalana.
/ç/	ch	š[10][8]	sh	**ch**o**ch**a, **š**o**š**a	cistella	Com la *ch* de l'alemany
/e/	e	e	e	**e**ba	moresc	*e* tancada.
/ʔ/	h	h	'	ba**h**a	vostè	Com l'oclusiva glotal de l'àrab.
/i/	i	i	i	**i**ra	aliment	*i* del
/h/	j	j	j	a**j**ca/ a**j**ka	idioma, llengua	Com la *h* de l'anglès.
/m/	m	m	m	a**m**a	plàtan	*m*
/n/	n	n	n	a**n**ará	cabell	*n*
/o/	o	o	o	síc**o**ra/sik**o**ra	un altre cop	*o* tancada.
/r/	r	r	r	chac**r**amá, chak**r**amá	mofeta	*r* simple
/ɖ/	r	r	r	**r**uwa	carn	Com la *r* del suec. En posició inicial i després de n
/s/	s	s	s	a**s**a	jo	*s* sorda.
/ʂ/	s	s	s	a**s** ro	jo sóc	Com la *sz* del polonès, s abans de r
/t/	t	t	t	**t**etá	pare	*t*
[ʈ] (alófono de t)	t	t	t	ráca**t**ro	estimar	L'oclusiva retroflexa sorda. Com la **t** del suec, sempre abans de r.
/u/	u	u	u	**u**cha / **u**ša	aquest	Como la *u* catalana.
/w/	w	w	w	**w**ítira	biga	Como la *w* de l'anglès.
/w̃ /	w̃	w̃	w̃	a**w̃a**ta	llit	Única, és la w de l'anglès nasalitzada.
/j/	y	y	y	**y**a**y**inro	menjar	Como la *i* d'hiatus.

L'oclusiva velar sorda /k/ té un al·lòfon /g/ en posició final de síl·laba abans de consonant sonora.

Referències

1. Uwa (http://www.mincultura.gov.co/areas/poblaciones/noticias/Documents/U%C2%B4wa.pdf) al web del Ministeri de Cultura de Colòmbia
2. Headland, Edna. Diccionario Bilingüe Uw Cuwa (Tunebo) - Español Español - Uw Cuwa (Tunebo)
3. Osborn, Ann.
4. http://www.banrepcultural.org/blaavirtual/publicacionesbanrep/bolmuseo/1995/endi3839/endi02c.htm
5. http://www.banrepcultural.org/blaavirtual/publicacionesbanrep/bolmuseo/1995/endi3839/endi02e.htm

6. Headland, Edna, Diccionario Bilingüe Tunebo-Español Español-Tunebo con Gramática del Tunebo. Insituto Lingüístico de Verano, Bogotá 1997
7. http://www-01.sil.org/americas/colombia/pubs/15902.pdf
8. http://www.native-languages.org/uwa_guide.htm
9. http://tuf.cubun.org/bacua
10. http://www-01.sil.org/americas/colombia/pubs/15253.pdf

Enllaços externs

- Diccionari de l'uwa central (http://tuf.cubun.org/)
- uwacolombia.org (http://uwacolombia.org)
- Diccionari uwa d'Edna Headland (http://www.sil.org/americas/colombia/pubs/37538.pdf)